

PŘÍSLOVÍ, POŘEKADLA A USTÁLENÁ SLOVNÍ SPOJENÍ V RUMUNSKÉM JAZYCE.

Božetěch David
soudní tlumočník a překladatel, Ostrava

Proverbul l-a născut omul priceput – Přísloví vytvořil šikovný člověk.

Bohatost jazyka nespočívá pouze v počtu slov. Opravdové bohatství tkví v úslovích a slovních výrazech, utvářených často v průběhu mnoha let, které každému jazyku vtisknou určitou vlastní fyziognomii, a která pak přetrvávají v nezměněných podobách. Jedno slovo ve spojení s jiným má obsahově jiný význam než slova samostatná. Některá obtížně přeložitelná slovní spojení (*locuțiuni*), typická pro určitý jazyk, bývají někdy tvrdým oříškem nebo i pastí pro překladatele, přitom ovšem právě ona tvoří opravdový jazykový klenot odkázaný minulými generacemi, narozdíl od některých běžných přeložitelných slovních spojení společných obecnému lidskému myšlení.

V mých začátcích studia rumunštiny na Univerzitě v Jasech jsem se setkal s prvním takovýmto výrazem. Bylo to slovní spojení „*ca lumea*“ (doslovně „jako svět, lidé, společnost, vesmír, hosté“), ale takto mi to významově do vět používaných Rumuny nezapadalo, protože jsem se musel učit „*ca lumea*“, jak mi tvrdila paní profesorka Alexandrescu, „*și vocabularul pe de rost*¹ - a slovíčka nazpaměť“. Češi pijí pivo „*ca lumea*“, říkali mi rumunští kamarádi, kteří mě zasvěcovali neúnavně a trpělivě do tajů a krás rumunštiny. Zkrátka všechno se muselo dělat „*ca lumea*“, vlastně „pořádně“ čili „jak se patří – *cu se cuvine*“. Postupně jsem zjišťoval, že takovýchto výrazů Rumuni používají v řeči velmi mnoho a dosti frekventovaně, takže mi občas připomínali tetu Kateřinu z Jirotkova románu Saturnin. Začal jsem se hlouběji zabývat těmito zajímavými jazykovými jevy, neboť jsem pokládal za nezbytné dobře porozumět mluvenému i psanému projevu, abych se mohl i já aktivně zapojovat do diskusí a rozhovorů.

Říká se, že z přísloví hovoří lidová moudrost. Bývají esencí určité životní zkušenosti, zkratkou události, history, anekdoty, bajky. Mnohá vyvěrají z legend, bájí, pohádek, často též z biblických událostí. Mohou být důsledkem po generace trvající tradice, výsledkem dlouhodobého pozorování přírody. Pokud tato přísloví své posluchače dostatečně oslovila, šířila se mezi lidmi dál.

V rumunském folklóru se přísloví začala zaznamenávat v psaných lidových knihách, v kronikách a různých rukopisech. Tak například v *Albinușa* (Včelička, přeložená do rumunštiny na konci 16. stol.) se kromě jiných přísloví setkáme s příslovím: „*Albina ține în gură mirea și în coadă fierea*“, což není ve své podstatě nic jiného než jedna z forem přísloví „*În gură miere, în inimă fiere*“ charakterizujícího neupřímného člověka, s jehož variacemi se setkáváme u mnohých dalších národů: – *Langue de miel et coeur de fiel* (fr.) – *Volto di miele, cor di fiere* (it.)- *Boca de mel, maos de fel* (portugalsky) – *Honig im Munde, Gale im Herzen* (německy) – *A honey tongue, a heart of gall* (angl.) – Na jazyku med, ale v srdci jed.

V 19. stol., v souvislosti s vzrůstajícím národní uvědoměním, vzrostl v Rumunsku i zájem o přísloví. Velkou zásluhu na hodnotném využití přísloví v rumunském jazyce má právě významný rumunský paremiolog Anton Pann, který ve svých dílech plně využíval tohoto lidového bohatství. Například ve Vyprávění o moudrém Archirovi (*Istoria înțeleptului*

¹ *vocabular* – v rumunštině znamená : slovník, slovní zásoba, slovníček,
rost – v rumunštině znamená: účel, smysl, ale také spára, šterbina, škvíra.

Arhir, 1847) shrnul originální přísloví a sepsal autentická rumunská přísloví, říkadla a poučení.

Jazyk užívající přísloví je výstižným stylistickým prostředkem k lidovému vyjádření myšlenek a úsudků. Mohli bychom říci, že přísloví jsou jakýmsi plastickými „prefabrikáty“, které lidé použijí v příhodné chvíli a na vhodné místě. Žádné přísloví nebo úsloví není slyšet izolovaně, ale vždy v kontextu, kterému přidává na výstižnosti a hlavně na zabarvení. I když někdo vysloví jediné přísloví, je vždy vázáno k určité situaci nebo rozhovoru a trefně je dokládá.

To, že přísloví byla sbírána izolovaně, neznamená, že by se v praxi izolovaně používala, naopak stejně jako slova ze slovníku jsou i tato stavebními prvky mluveného i psaného jazyka. Zatímco slova jsou stavebními prvky jazyka, tak přísloví jsou stavební prvky slovesného umění. Úsudky a mínění, která představují, lze vyjádřit i obyčejnou řečí. Pokud člověk použije k vyjádření přísloví, činí to proto, že cítí, že vyjádří lépe a malebněji to, co má v úmyslu sdělit svému posluchači. V tomto smyslu, narozdíl od hádanek, které mají své vlastní izolované postavení a jsou často na souvislostech nezávislé, jsou přísloví jazykovými nástroji, jsou generacemi vyzkoušenými a prověřenými formulacemi ve vztahu k životu a lidské řeči.

Iuliu A. Zane v úvodu do svého desetisvazkového díla Rumunská přísloví (*Proverbele românilor* -1895) píše: „Přísloví a ponaučení jako by měla křídla a létala z úst do úst a od jednoho národa k druhému, jsou, podle mnohých, prvopočátečními pokusy o zákonodárství.“

Pro rumunská přísloví jsou charakteristická ta, která reprezentuje výraz „*omenie*“, což v překladu znamená nejen lidství, ale i slušnost, poctivost, řádnost, lidskost atp. Sloveso „*a omeni*“ znamená lidově uctít, hostit.

Ukázku jsem vybral a přeložil z famózního a svého druhu jedinečného díla rumunské literatury *Scrisoarea XII – Păcală și Tândală* od Costache Negruziho, ve které čtenář rumunské novely nalezne v impozantním souboru přísloví obdivuhodný morální portrét, typický pro rumunský pohled na člověka a svět. Dokonce i tyto postavy se dostaly do přísloví: *Cine a auzit de Păcală, cunoaște și pe Tândală* (Kdo slyšel o Păcalovi, zná i Tândalu.) Poslyšme tedy, jak komentuje věci moudrý *Păcală*:

Fine! De vrei să trăiești bine și să aibi tică, să te sălești a fi totdeauna la mijloc de masă și la colț de țeară, pentru că e mai bine să fii fruntea cozii decât coada frunței. Șezi strâmb și grăiește drept. Nu baga mâna unde nu-ți fierbe oală, nici căuta cai morți să le iei potcoavele, căci pentru Behehe vei prăpădi și pre Mihoho.

Bate fierul pân-e cald, și fă tot lucrul la vremea lui.

Nu fi bun de gură... Vorba multă-i sărăcia omului și toată pasărea pe limba ei piere.

Nu fi zgârcit, căci banii strângătorului intră în mâna cheltuitoare, și scumpul mai mult păgubește, leneșul mai mult aleargă; dar nici scumpul la tărăte și ieftin la făină.

Nu te apucă de multe trebi odată. Cine gonește doi iepuri, nu prinde nici unul. Nu te

Konečně! Pokud chceš dobře žít a být v pohodě, snaž se být vždy středem dění i v odlehle části země, protože je lépe být tam kde ocas začíná, než tam, kde končí. I když sedíš křivě, mluv přímo. Nestrkej nos, do čeho ti nic není, ani nehledej mrtvé koně, abys jim vzal podkovy, protože kvůli prkotině promarníš skvělou příležitost.

Kuj železo, dokud je žhavé a dělej věci, kdy je jejich čas.

Nebud' žvanivý ...Velká výřečnost je člověku ku škodě, nejeden ptáček přišel o zobáček.

Nebud' lakomý, protože peníze střádala stejně se dostanou do rukou marnotratníka a bohatý o mnoho se připraví, lenoch se více naběhá; ani za draho otruby a levno mouku.

Nepouštěj se do mnoha věcí najednou. Kdo se žene za dvěma zajíci, nechytí ani

întovărăși cu omul becisnic. Mai bine este să fii c-un om vrednic la pagubă, decât c-un mișel la dobândă. Nu te vâră în judecați. În țeara orbilor, cel c-un ochi e împărat. [...]

Nu te-ncrede în ciocoi. Ciocoiul e ca răchita; de ce-l tai, de ce răsare, și din coadă de câne, sită de matasă nu se mai face. Nu fi dușmănos, căci cine face, face-i-se, și nu e nici o faptă fără plată.

Ferește-te de proști și de nebuni. Nebunul n-asudă nici la deal, nici la vale, și prostul nici să-i faci, nici să-ți faci. El învață bărbieria la capul tău. Șede pe măgar, și caută măgarul. Nu-l primesc în sat și el întrebă de casa vornicului. Prostia din naștere, leac nu mai are. Cine se mestecă în tărâțe, îl mănâncă porcii; și-apoi spune-mi cu cine te aduni, să-ți spun ce fel de om ești.

Nu te hrăni cu nădejdea și cu făgăduințele. Înteleptul făgăduiește, nebunul trage nădejde. Să trăiești, murgule, să paști iarbă verde. Ce-i în mână, nu-i minciună, și e mai bine acum un ou decât la anul un bou. [...]

Cu rudele bea și benchetuieste, dar negustorii nu face, căci deși sângele apă nu se face, și cămeșa e mi aproape decât anteriorul, dar nepotul e salba dracului. Frate, frate, brânza e cu bani. Nu fi răpitor. Mai bine nici oaia cu doi miei, nici lupul flămând. Să nu vie vremea să dai cinstea pe rușine. [...] Lasă pe oameni în ideile lor. Vântul bate, câinii latră. Altui îi e drag popa, altuia preuteasă. Tot țiganul își laudă ciocanul. Zic zece, tu taie una. Vrabia mălai visează și calicul comandare.

Nu da împrumut ca să nu-ți faci dușmani! [...] Nu te-ncrede în caracterul omului în slujbă. El este o brânză bună, în burduf de câine. Făgăduiește multe! Nu gândi c-o să scapi de dânsul. Banul rău nu se pierde și are ac pentru cojocul tău, nici socoti că s-a îndrepta; calul bătrân nu mai învață a juca. Când nu-i în slujbă, e omul cel mai de treabă, dar postește robul lui Dumnezeu, că n-are ce mânca; și câte spune, sunt o frumoasă poveste dar mare minciună, căci minciuna boierească trece în Țeara Ungurească. Caută să-ți fie supușii vrednici, ca să nu zică lumea că cum e turcul, e și pistolul. Dă-le pildă bună, pentru că peștele de la cap se-mpute.

jednoho. Nespolčuj se s falešným člověkem. Lépe je být poctivým ve škodě, než ničema ze zisku. Nevrhej se do souzení. V zemi slepců je jednooký králem. [...]

Nedůvěřuj zbohatlíkům. Zbohatlíci jsou jako vrba, o co ho připravíš, o to zbohatne, ze psího ohonu hedvábnou síťku neuděláš. Nebuď nevráživý, protože kdo tak činí, jemu též se děje a není činu bez odplaty.

Straň se prostřáků a bláznů. Blázen se nezpotí ani do kopce ani z kopce a prostřákovu neposloužíš a ani ti nepomůže. Učí se výmyslům na tvůj účet. Sedí na oslu a hledá osla. Ve vsi ho nechťejí a on se ptá po strážníkově domu. Komu není shůry dáno, v apatyce nekoupí. Kdo do otrub se přimíchá, toho prasata sní; no a tak mi řekni, s kým se stýkáš, a já ti řeknu jakým jsi člověkem.

Nežij ve spoléhání a ve slibech. Moudrý slibuje, blázen si dělá marné naděje. Buď zdrav, hnědáku, spásej zelenou travu. Lepší vrabec v hrsti, než holub na střeše, lépe je mít dnes vejce než volka napřesrok. [...]

S příbuznými pij a hoduj, ale s nimi neobchoduj, protože krev se nezapře a košile mi je bližší než kabát a potomek je čertův náhrdelník. Přáteli si buďme, dluhy sobě plaťme. Nebuď dravý. Lépe je bez ovce s dvěma jehňaty a bez hladného vlka. Jen aby nepřišla doba abys dal čest v plen.

[...] Dopřej lidem jejich názor. Vítr věje, psi štěkají. Někomu se líbí kněz, jinému zas jeho žena. Každý cikán chválí svoje kladivo. Řeknu deset, ty uřežeš jednu. Vrabec o prosu sní a skrblik o smuteční hostině.

Nepůjčuj peníze, abys neměl nepřátel! [...] Nedůvěřuj člověku ve službách. Má vlastnosti dobré, ale nepoužívá je, jak se patří. Mnohé naslibuje! Nemysli, že se ho zbavíš. Špatný peníz se neztratí a zabodne se ti pod kůži a nepočítej s tím, že by se napravil; starého psa novým kouskům nenaučíš. Když není ve službě, tak je rozumným člověkem, ale drží půst boží služebník, protože nemá co jíst; a co toho napovídá, je to krásná historka, ale velká lež, protože panská lež, ta se nese až do Uherské země. Hleď tak, aby tví podřízení zdatní byli, aby lidé neříkali, jaký pán, taký krám. Buď jim dobrým příkladem, protože ryby

Nu fii falnic, nici face din țânțar, armăsar.
Nu te necăji pre soartă. Norocul cine-l
știe? Fă-mă proroc, să te fac bogat. Bețivului,
și dracul îi iese cu oca-nainte; însă vremea le
îndreaptă toate. Vremea vinde lemnele, și
nevoia le cumpără. [...]

Când și s-or aprinde călcăiele, însoară-te
pân-a nu îmbătrâni, căci însuratul de tânăr și
mâncarea de dimineață n-au greș; și bătrânul
amorezat e ca chiroșca cu pasat. Fă
cunoștință cu fata; n-o lua numai pe auzite;
pentru că nu se mănâncă tot ce zboară, și se
întâmplă de departe trandafir, și de aproape
borș de știr. Vezi cum a fost maică-sa, căci
pe unde a sărit capra, mai presus o să sară
iadă. De-i videa-o că nu vra să plămădească
și toată ziua cerne, cercetează-ți casa, pentru
că bătaia e din rai. Fii român verde și rupe
mâța în două. Bate șeaua, să-nțeleagă iapa,
căci femeia-i dracul; șede în deal și prăvale
carul în vale; dar nu întinde ața să se rupă.
Gospodăria să-ți fie măsurată, căci la
gospodina bună, mulți voinici s-adună; și de-
i păți ceva, numai tu să știi, unde te stânge
ciubota. Nu te apuca s-o păzești; mai lesne
poți păzi un cârd de iepuri; și măcar că
găina bătrână face zeamă bună, ferește-te de
babe. Baba bătrână nu se teme de vorba
groasă.

Tvůrce autentických a hodnotných přísloví je filosofem a opravdovým básníkem. Podílí se na odhalování a porozumění světu, života i vztahů mezi přírodou a člověkem i mezi lidmi samotnými. K vytvoření přísloví je třeba silná pozorovací schopnost a analýza poznaného, tvůrčí myšlení, fantazie i nadání pro porovnávání a hierarchizaci.

Ve svém díle významným způsobem uplatnil jazykovou pestrost rumunských přísloví a mravních poučení rumunský prozaik Ion Creangă, a to jednak v pohádkách (např. *Povestea lui Harap Alb* (1877 O Bílém mouřenínovi) a hlavně pak ve svých Vzpomínkách z dětství (1881-2 *Amintiri din copilărie*)

Nádherný rumunský jazyk a jeho krásná literatura jsou bezednou studnicí poznání lidového moudra. Anglická přísloví jsou vznešená, pro česká přísloví je typický zdravý selský rozum. Na rumunských příslovích se podepisuje multikulturnost jazykového rozhraní nejvýchodnějšího evropského jazyka latinského původu poznamenaného vlivy okolních národů, kdy v jediné větě je soustředěna moudrost, vtip, kritika, ale i laskavá rada nebo útěcha. Toto jsou důvody, pro které rumunští novináři i publicisté přísloví často citují, a to jak v ústním projevu, tak v literatuře, hlavně však v novinách a publicistice vůbec. Prísloví obvykle nejsou citována celá, často jen polovinou nebo náznakem, kterému lze porozumět jen tehdy, jestliže je čtenář nebo posluchač zná.

smrdí od hlavy.

Nebud' domýšlivý a nedělej z komára vola.
Nezlob se na osud. Šťěstí, kdo ho zná?
Učiň mne prorokem, udělám tě bohatým.
Opilci i pekelník vychází vstříc; ovšem čas to
všechno srovná. Čas prodá dřevo a nouze ho
koupí. [...]

Když se ti zapalují lýtka, ožeň se, dokud
nezestárneš, protože ženění za mlada a ranní
jídlo nemají chybu; i zamilovaný stařec je
jako pirožek s bohatou náplní. Seznam se
s dívkou; neber si ji jenom z doslechu;
protože není všechno zlato, co se třpytí a
stává se, že z dále huj, ale zblízka velké fuj.
Prohlídni si její matku, protože kudy projde
matka, její dcera projde s jistotou. Kdybys
viděl, že ti nechce plodit a celý den zevluje,
udělej si pořádek v domě, protože to bude
rána z čistého nebe. Bud' pořádným
Rumunem a bud' rozhodný chlap. Dělej
narážky, až kobylka pochopí, protože je to
čertovo kvítko; sedí na vršku a vůz shazuje
ze srázu, ale nenechej, aby nitka praskla.
Hospodářství měj spořádané, protože kolem
dobré hospodyně se hodně statných chlapců
točí; a kdyby se ti cosi stalo, aby věděl jen ty,
kde tě bota tlačí. Nesnaž se ji hlídat; snadněji
uhlídáš houf králíků a aspoň že ze staré
slepice dobrá je polévka. Vyhýbej se bábám.
Stará bába daleko pro hrubé slovo nechodí.

Závěrem nemohu opomenout ještě jeden příklad za všechny dokumentující, jakým způsobem rumunská přísloví vyjadřují v různých obměnách lásku k vlasti, tedy u nás obecně známého přísloví: „Všude dobře, doma nejlépe.“

Fie pâinea cât de rea, Tot mai bună-n țara mea.	Byť je chleba třeba špatný, přesto v zemi mé je chutný.
Fie pâinea cât de proastă Tot se cheamă țara noastră	Ať je chleba jakkoli špatný stejně se nazývá moji vlasti.
Decât în țară străină Cu pită și slănină, Mai bine în satul tău, Cu mălaiul cât de rău.	Než-li v zemi cizí, o chlebu a slanině, to raděj špatnou mouku, ale ve své dědině.
D-ar fi pâinea cât de bună Tot se face clei în gură Dacă e-n țară străină.	Byť by chleba sebe lepší byl, stejně by se v ústech v lep proměnil, kdybych v cizí zemi byl.

Je evidentní, že pro dobrou znalost jazyka je užitečné seznámit se i s příslovími, říkadly a užívanými ustálenými slovními spojeními, které pak bývají vděčnými tématy v diskusích s rodilým mluvčím cizího jazyka, protože i on se od vás mnohé může dovědět... Teprve pak bude možné prověřit pravdivost „našeho“ přísloví: „Kolik řečí znáš, tolikrát jsi člověkem“ („*Câte limbi tu stăpâneștii, de atâtea ori tu omul ești*”).

Resumé česky

Článek pojednává o nadčasovém významu rumunských přísloví, pořekadel a ustálených větných spojení, která prorůstají i do současného jazyka a kultury Rumunska a Moldavské republiky. Jako ukázka díla složeného téměř výhradně z přísloví je zde uveden fragment novely *Păcală și Tândală* v originálním znění s paralelním překladem. Záměrem autora je doložit a opodstatnit důležitost studia významů přísloví a hledání jejich ekvivalentů v mateřském jazyce, a to nejen s cílem kvalitnějšího zvládnutí cizího jazyka, ale též jako cesty k hlubšímu pochopení mentality národa, s jehož jazykem a kulturou se čtenář hodlá seznámit.

Résumé in English

The article treats the dateless signification of Romanian proverbs, sayings and idioms, which penetrate also in current language and culture in Romania and Moldavian Republic. As example of work of art compounded practically exclusive only from proverbs is presented a fragment of novelette *Păcală și Tândală* in original version with the parallel translation. Author's intention is exemplify and justify the importance of proverbs meaning studies and finding its equivalents in native tongue and in this case not only with intention to master the better foreign language but also for profound comprehension of the nation's mentality, when the reader becomes acquainted with its language and culture.

Rezumat în limba română

Articolul urmărește să evidențieze rolul proverbelor, zicătorilor și locuțiunilor în limba și cultura românească. Un bun exemplu în susținerea travaliului nostru îl regăsim în nuvela *Păcală și Tândală* din care reproduc un fragment în versiunea originală însoțit de o traducere paralelă în limba cehă. Intenția autorului constă în dorința de a dovedi și a justifica importanța studiului semnificațiilor proverbelor și căutarea posibilelor echivalente ale lor în limba maternă și aceasta nu numai cu scopul de a stăpâni o limbă străină ci și ca o cale mai profundă de cunoaștere a mentalității poporului a cărui limbă și cultură autorul intenționează să o cerceteze și să o popularizeze.

Bibliografie:

- BĂLAN, D., I. (1974), *“Cartea înțelepciunii populare.”*. București: Editura MINERVA.
- BOTEZATU, G., HÂNCU, A. (2003) *“Dicționar de proverbe și zicători românești.”* București – Chișinău: Editura Litera Internațional.
- BULGĂR, G. și col. (1969), *“Dicționar de expresii și locuțiuni românești”* București: Editura Științifică.
- COSTESCU, E. (1979), *“Dicționar frazeologic român-italian”*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- DOBRESCU, A. (1997), *“Dicționar de expresii și locuțiuni românești”*, Chișinău: Editura Litera.
- LEFTER, V. (1978), *“Dicționar de proverbe român-englez”* București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- NEGREANU, A. (1972), *“Expresii uzuale în franceza modernă”* București: Editura Științifică.
- NEGRUZZI, C. (1974), *“Opere”*, vol. I, București: Editura pentru Literatură.
- PAPADIMA, O. (1968), *“Literatură populară română”* București: Editura pentru Literatură.